

Des de l'any 1956 la nova creu dels Planells, erigida en l'indret on sembla que ja havia existit una creu més antiga, presideix l'entorn de la masia de can Bruguera, a la serralada mataronina, gairebé tocant el terme de Canyamars.

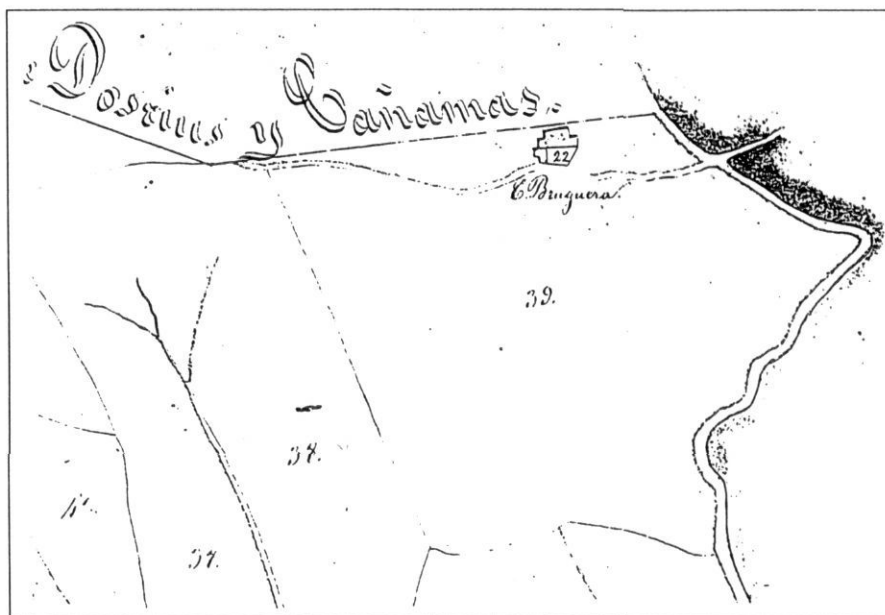
Enric Puig i Giralt, gran coneixedor del paratge, introdueix tot seguit les dades conegudes de la creu i sintetitza les informacions que, de manera sistemàtica, ha recollit.

DARRERA LA PISTA DE LA CREU DELS PLANELLS

Escadussera, per no dir inexistent, és la documentació que fa referència a la primitiva creu dels Planells, situada en terreny de can Bruguera, gairebé als límits de Valldeix amb Canyamars. Havia estat enclavada ran del recinte de pedra seca conegut per la Quintana, gairebé al mateix lloc que ocupa la creu actual, erigida el 1956 en substitució i commemoració de l'original. Així mateix, fins avui, tampoc no ha estat possible d'aclarir quin hauria estat el motiu d'haver-la aixecat en aquell lloc. Val a dir que ningú no havia manifestat mai especial interès a esbrinar l'origen d'aquest senyal físic, encara que, en temps relativament recents i sense fonament, hom cregué que commemorava el lloc on presumiblement els carlins haurien afusellat uns ostatges mataronins capturats per la gent d'en Savalls, durant la tercera carlinada. Res de cert hi ha en tot això, ja que tenim evidència documental que, si bé aquests ostatges pernctaren a can Bruguera, foren portats a Canyamars el matí següent, on uns quants serien

alliberats, mentre que els restants –els de més significació política– foren encara retinguts uns dies més fins que arribaren a Tagamanent, des d'on tornaren a Mataró.¹

Podria ser que la creu primitiva hagués existit des de temps més reculats en aquell lloc, erigida tal vegada com a element físic de ritualització d'una cruïlla de camins, o fins i tot, com algú suggerí, amb caràcter d'ex-vot. Com a tercera hipòtesi caldria encara considerar que la creu



Plànol de 1851, on es situa la demarcació dels termes i la cruïlla de camins dita «Creu dels Planells» (AMM)

hagués pogut assenyalar el límit de la sagrera a l'entorn de la capella o ermita que en altre temps podria haver existit a la Quintana, de la qual hauria persistit un esvaït record fins fa unes dècades, com una reminiscència atàvica transmesa de pares a fills, confosa en el cúmul de tradicions referides al lloc, però de la qual avui ja no queda el menor rastre.²

El record d'infant de qui escriu, encara que nebulós, conserva moltes històries que la gent gran explicava sobre aquell paratge, i, entre elles, la de la creu en qüestió, la qual es volia identificar amb un antic ferro forjat que estava, o havia estat, mig perdut i cobert de rovell entre un munt d'eines i ferramenta diversa guardada, sense ordre ni concert, en un petit cobert immediat a la cort de porcs de can Bruguera. En tot cas aquesta creu de forja, vista o tal vegada imaginada per mi mateix, era una tija de ferro, d'aproximadament un metre, rematada amb una creu petita, de braços lleugerament geminats.

Sí bé en època recent, directament de can Bruguera poca informació he pogut treure sobre la qüestió, el meu pare, Norbert Puig (1921), me n'ha fet alguns comentaris més esclaridors. Efectivament és del seu record que, abans de 1936, havia existit una creu de ferro fixada en un pedró construït prop de la paret de la Quintana, i que la seva tija estava només entrada en el forat, de forma que podia girar de manera absolutament folgada, cosa que feia difícil de mantenir la seva verticalitat, per això era possible de treure-la i posar-la sense cap dificultat. Fins i tot havia passat algunes èpoques completament descalçada entre les pedres de la paret mig derruïda de la Quintana, per haver-se desgastat amb el temps el forat del pedró.

Sembla ser que durant els avalots de 1936 es cregué prudent de retirar la creu del seu emplaçament, i que després va desaparèixer. No està clar, però, si va ser retirada per la pròpia família Amat de can Bruguera, per evitar segurs problemes amb els elements incontrolats que començaven a patrullar per les zones rurals, o si algú se la va emportar, cosa que no sembla massa plausible.

Posteriors investigacions em portaren a contactar amb l'Agrupació Científico-Excursionista de Mataró, ja que se'm va assegurar que, algun temps després d'haver-se acabat la Guerra Civil, per circumstàncies no aclarides, la creu forjada havia anat a parar al petit museu que l'entitat tenia instal·lat al pis de l'edifici del Centre Catòlic.

Però avui el museu no existeix, ni tampoc es conserva l'inventari, ni documentació fotogràfica del que hi hagué exposat. Desaparegué en el decurs dels anys cinquanta per una nova distribució dels locals del Centre Catòlic, i sembla que moltes de les peces exposades retornaren a les persones o institucions que les havien cedides. Com que se m'ha indicat que l'agrupació coral La Walkyria havia tingut el seu local al Centre Catòlic en aquella època i que havia col·laborat amb els Científics en el muntatge del museu esmentat, és possible que la presumpta creu dels Planells hagués retornat a algun dels membres de La Walkyria, que n'hauria estat dipositari durant els anys de la guerra i que l'hauria aportat després al museu. Aquesta seria la circumstància que hauria portat a la nova desaparició de la creu.

Malgrat que el que s'acaba d'apuntar és tan sols una especulació, així ho hem sentit explicar. Cal dir que seguir la pista d'algun soci antic de La Walkyria no es presentava pas massa fàcil, ja que aquesta agrupació passà per una crisi interna l'any 1957, que portà a la seva escissió en dues entitats amb el mateix nom, quedant una d'elles –la reformada– en el Casal Mutual Cooperatista, i en el local de les Cooperatives, just davant de la Sala Cabañes, l'ala escindida –la històrica–, la qual es traslladà anys més tard al cafè de can Bellatriu, al carrer d'Isern, molt a prop de can Patuel. Avui dia, però, gairebé la totalitat dels socis de La Walkyria, tant d'una banda com de l'altra, són traspassats i, a més, cal dir que ni tan sols l'entitat existeix³. En tot cas, estava clar



que per seguir aquesta recerca calia buscar el testimoni d'alguna persona que hagués viscut la primera època d'aquesta agrupació, quan col·laborava encara amb els Científics. Miquel Rovira (1920), que fou soci de l'entitat des de la primera època, i que llavors era un dels membres més joves, recorda haver vist moltes vegades l'antic museu dels Científics, al Centre Catòlic, però no que hi hagués estat exposada la creu dels Planells. No obstant

Reconstrucció ideal de la primitiva creu dels Planells.

això, en la impossibilitat de poder aportar més informació, em suggerí de parlar amb Jaume Lladó, que, a més d'historiador, havia estat precisament un dels organitzadors de les activitats dels Científics els anys cinquanta.

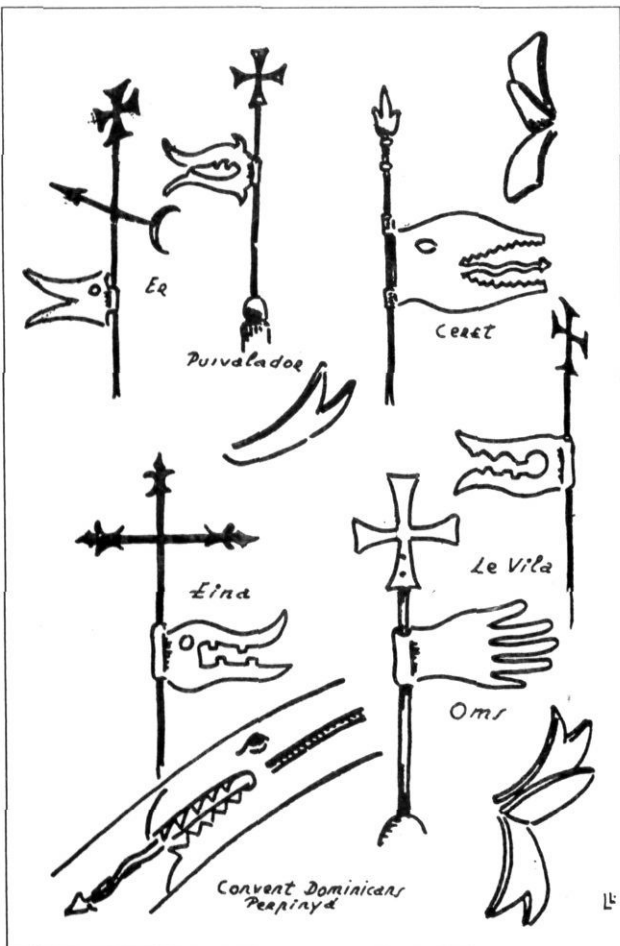
Si bé Jaume Lladó recorda perfectament el museu que en aquella època hi hagué instal·lat al Centre Catòlic, no té tampoc constància d'haver-hi vist la creu de forja dels Planells. A més, diu que tal creu mai no obrà en aquell museu, ferma assumpció que m'obrí la sospita que la notícia que hi hagués estat exposada era deguda a una informació errònia.

Com a contrast, Joaquim Illa (1938) em comentà que rondant per can Bruguera, essent infant, mai no havia vist la creu, però que recorda l'antic pedró que havia existit a la paret de la Quintana. Per altra banda, assegura d'haver vist la creu exposada al museu dels Científics. El que diu Joaquim Illa és lògic, ja que el seu record es situa després de la guerra, època en la qual presumiblement la creu ja no era a la Quintana. I fent memòria del museu, indica que en un racó de l'estança hi havia un ferro llarg que portava

una mena de banderola o penell, i es deia que es tractava de la primitiva creu de can Bruguera. Val a dir que els records d'en Joaquim Illa es remunten als anys 1950 o 1951, data que cal retenir per fer la composició de lloc que vindrà a continuació. La descripció que fa de la peça no deixa de sorprendre, ja que és ben diferent de la d'una típica creu de terme, puix la seva forma sembla gairebé coincidir en el que podria haver estat un penell goticitzant. No obstant això, la combinació de creu i penell, o fins i tot els penells rematats amb una petita creu, foren elements freqüents a l'arquitectura rural d'altre temps⁴. En tot cas cal remarcar que seria un artilugi mòbil, que podia girar sobre el pedró, d'acord amb el comentari del meu pare. Hauria pogut tractar-se realment d'un penell el ferro rematat per una creu que havia estat fixat al pedró de la Quintana?

Informació divergent és la que em proporcionà Francesc Gurri (1940), que passà també la infantesa a can Bruguera. No té record d'haver vist una altra creu fora de l'actual. Assegura d'haver vist el pedró prop de la Quintana i el descriu com fet de forma molt barroera, i especifica que tenia un forat al damunt, com per a encaixar-hi una barra de ferro, que hauria pogut pertànyer a una creu, malgrat que ell no l'havia vist mai. El seu pare, Pere Gurri (1906), home de muntanya i membre fundador de la UEC de Mataró, tot i conèixer pam a pam el paratge dels Planells, tampoc no conserva cap record d'haver vist una creu sobre aquell vell pedró de la Quintana.

Es constaten, doncs, diverses informacions contradictòries. En tot cas, sembla fora de qüestió el fet que en un determinat lloc de la Quintana existí un pedró per a fixar-hi un objecte de ferro amb tija. Lògicament, per analogia, i d'acord amb la pròpia toponímia, s'infereix que tal objecte hauria pogut tractar-se d'una creu. No obstant això, com que es podia treure i posar, hi ha la possibilitat que el pedró s'hagués construït per a una altra finalitat o que hi hagués hagut canvis o intermitències en el temps, cosa que, ben segur, hauria pogut originar les confusions. Així, el fet de no haver estat fixada de forma segura pot explicar la divergència d'opinions dels testimonis. En tot cas, la informació facilitada per Pere i Francesc Gurri recolza l'evidència que el ferro, fos el que fos, no era pas fix, coincidint amb la informació donada pel meu pare.



Tipus de penell combinats amb creu, recollits per Jaume Lladó a la Catalunya Nord.

Del tot el que s'acaba d'exposar, es poden treure algunes conclusions provisionals:

1a) De les informacions obtingudes sobre l'existència de la creu dels Planells al museu de l'Agrupació Científico-Excursionista, es poden plantejar dues suposicions. La primera és que podrien ser errònies, tal vegada per la confusió d'haver pres un penell per la creu, el qual, fins i tot, hauria pogut estar col·locat durant un cert període de temps en lloc d'aquella. Però el fet de tractar-se simplement d'un penell sembla poc verosímil, ja que les motivacions de la substitució no tenen massa lògica. Un penell situat en un pedró per detectar a distància la direcció del vent no és pas una pràctica habitual a pagès. Tampoc no té consistència la hipòtesi que s'hagués fixat allí per a fins estètics, encara que potser tindria més sentit que s'hagués fet per alguna motivació de tipus religiós, donada la no existència de la creu en el pedró. Però si així hagués estat, si la creu s'hagués conservat a can Bruguera, per quina raó no fou reposada altra vegada després de la guerra? Així mateix més difícil es fa encara d'entendre per què s'hi hauria col·locat un penell. La única explicació, i aquesta és la segona suposició, és que efectivament s'hagués tractat d'un penell rematat per una creu, en aquest cas no hi hauria hagut cap substitució i, per tant, no es tractaria de dos objectes diferents sinó solament d'un, amb la possibilitat que la banderola del penell hagués pogut ser també desmuntable. Seria també interessant de saber d'on hauria pogut sortir aquest penell. Si bé la situació de can Bruguera, a la carena, podria justificar la presència d'un penell a la casa, cal dir que no és un element massa habitual en aquesta contrada. D'haver procedit tal penell de can Bruguera, per quina raó hauria estat desmuntat?

2a) Si fos cert que la creu dels Planells va ser al museu dels Científics i que després va desaparèixer, és obvi que hi ha hagut falsa informació, per confusió de records, per encobrir certes persones o, simplement, per problemes de cronologia, com veurem més avall.

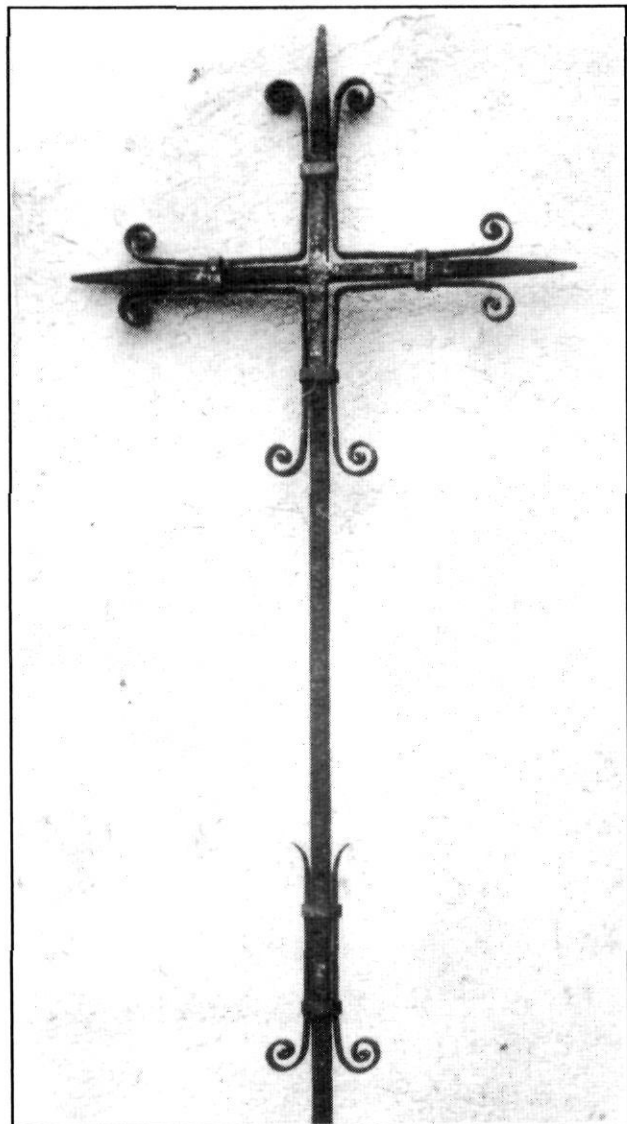
3a) Malgrat que en Jaume Lladó va organitzar el museu dels Científics durant els anys quaranta, hi ha la possibilitat que en aquesta època no hagués arribat encara l'esmentada creu al museu. El fet explicaria que en Jaume Lladó no en sabés res, però sí, en canvi, en Joaquim Illa, ja que el record d'aquest darrer seria posterior, dels primers anys cinquanta, uns deu anys després.

4a) En el cas que la cronologia que s'acaba d'indicar fos la correcta, és obvi que jo no podia

haver vist la creu enmig de l'apilonament caòtic d'eines i ferramenta de can Bruguera, ja que el meu record seria de la segona meitat dels anys cinquanta, època en la qual la creu hauria estat al museu dels Científics i, per tant, no podia romandre a can Bruguera.

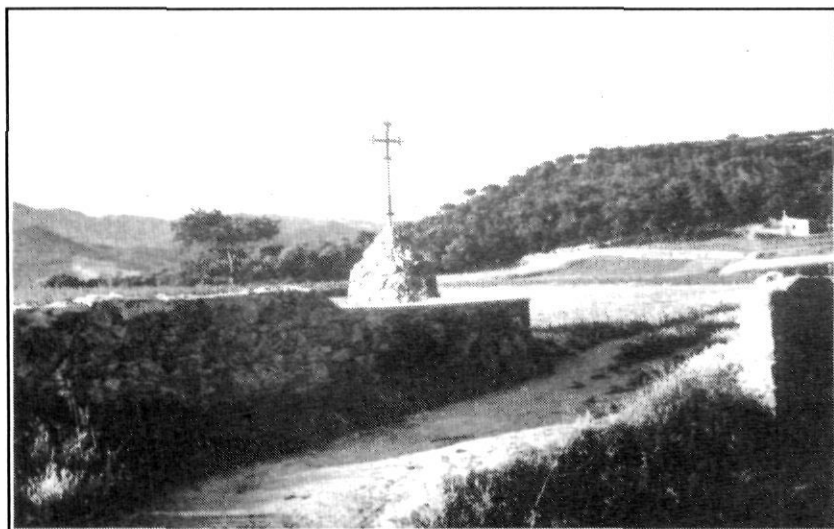
5a) Però hi ha encara un altre punt que no encaixa. Si l'any 1936 hagués calgut de treure la creu del seu emplaçament, com a símbol religiós que era, quin sentit hauria pogut tenir de retirar un penell? Lògicament la única explicació és que el penell hagués presentat algun motiu en forma de creu. No obstant això, d'acord amb una hipòtesi basada en la dissimilitud, hi hauria encara l'explicació que, en esclatar la guerra civil, a fi d'evitar problemes amb les rondes de milicians, s'hagués tret la creu, amb voluntat de preservarla, substituint-la per un simple penell, com hem apuntat més amunt. És evident que una substitució com aquesta no hauria representat pas cap problema, ja que el forat del pedró, com hem dit, era suficientment folgat com per a treure i posar la tija. A més, amb la presència del penell, en el cas dubtós que algú s'hagués adonat del canvi, s'hi podia inferir la voluntat de substitució d'un símbol religiós per un altre de caràcter laic o, si més no, de crear una ambigüitat amb la confusió de no saber què hi havia estat enclavat originalment. D'acord amb aquesta hipòtesi, l'any 1936 la creu primitiva hauria estat amagada en algun lloc de can Bruguera, mentre que el penell, després de la guerra, ja sigui per desgast del forat del pedró, fet amb pedra seca i de forma barroera, o bé per no tenir massa sentit la seva ubicació en un lloc com aquell, desaparegué de la Quintana i anà a parar al museu dels Científics, possiblement via La Walkyria, i va ser reconegut com l'autèntica creu dels Planells o, tal vegada, com un substitut d'aquesta, ja que és clar que, de no haver-se tractat de la creu original, s'hauria pogut considerar com a símbol alternatiu. Fins a cert punt tot això explicaria les divergències d'opinió sobre el tema. Però subsisteix l'interrogant: on és la creu original?

Interessat pels temes culturals referits a la història local, en Pere Puig, el meu avi, va promoure a principis de la dècada dels cinquanta els aplecs de can Bruguera. L'any 1956, conjuntament amb les obres de consolidació de la font d'en Homs i la inauguració de la de la Moreneta, fou erigida una nova creu a la Quintana, en substitució de l'antiga, cosa que fa evident que en aquesta època, de la peça original se n'havia perdut la pista, tot i que potser era al museu de l'Agrupació. En tot cas, la voluntat d'aixecar-ne una de nova sembla fer palès que l'antiga s'havia perdut. La nova creu



La nova creu, just acabada de forjar l'any 1956.
Foto: Pere Puig.

La creu dels Planells en el seu emplaçament actual
a la Quintana de can Bruguera. Foto: Pere Puig.



dels Planells fou forjada a Mataró i muntada a la forn de Suministros Ind-Text, S.L., al carrer del Parc, participant-hi gent experta en aquests afers, sota la direcció del meu avi. Sembla que no es tingué massa en compte la forma que tenia la creu original –ningú no se'n recordava?–, i així s'optà per fer-la d'un estil més en consonància amb l'estètica d'aquell moment, de forma afuetada i ornamentada amb volutes de ferro forjat. En opinió del meu pare, fou feta, però, a imatge de la creu antiga, ja que el meu avi tenia encara el record de la forma original. Fos com fos, cal dir que el disseny fou encertat i resultà del tot adient amb el paisatge. Per a suportar la creu, fou també construït un nou pedró, situat al lloc més prominent de la Quintana, just a la cruïlla que formen els camins de Mataró, Canyamars, Argentona (per la creu d'en Serra) i Llavaneres (per Lorita). Per a commemorar l'efemèride, hi fou adossada una placa de fundició, de perímetre irregular, inspirada en formes montserratines, amb la següent inscripció feta en lletres de motllo: «CREU DEL PARATGE DELS PLANELLS. DATA DE 1663. RECONSTRUÏDA EL 1956. DEDICADA A SANT BERNAT».

La data de 1663 fou suggerida pel meu avi, perquè era la més antiga que constava a can Bruguera en la llinda d'una finestra tapiada del corral de la casa. Avui, de can Bruguera, en coneixem moltes més dades, fins arribar al segle XVI. Malgrat això, cal precisar que la cronologia indicada en la placa de la creu es referia a can Bruguera i no pas pròpiament a la creu dels Planells.

Durant la segona meitat dels anys seixanta l'entorn de la masia es transformà. I la creu es mantingué en la nova situació fins a l'any 1978, quan el pedró arribà a quedar descalçat a conseqüència de les destrosses causades per activitats vandàliques de tota mena. La placa commemorativa fou arrencada i desaparegué sense que se sàpiga on anà a parar. Fins i tot faltà poc perquè desaparegués la pròpia creu, ja que descalçada i treta de la seva fixació, romangué algun temps pràcticament abandonada en un racó de la Quintana. Afortunadament fou de nou restaurada, assegurada i fixada amb ciment sobre el pedró.

Pel que fa a la part documental, Carme Espriu i Fernández,

als *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria* núm. 60, data gener de 1998⁵, publicà una relació de les creus de terme de Mataró, de les quals havia trobat constància documental. Així, deixant a part les ubicades en territori estrictament urbà, hi figuren les següents:

- Creu de Valldeix, al lloc anomenat Camp Palau (1534).

- Creu o crucifix de la Bona Vida, a Sant Simó (1553). Sembla tractar-se de la que hi hagué prop de l'ermita de Sant Simó, també tocant la riera.

- Creu de Pedra, a Mata (1619). En el paratge conegut amb aquest mateix nom.

- Creu d'en Roger. Al costat de ca l'Ametller (1648). A principis dels anys seixanta hi hagué encara una creu feta amb fusta de pi sense desbastar just a l'entrada de la casa dels Lladres (can Gener).

- Creu d'en Graupera o d'en Serra, al paratge anomenat de l'Home Mort (1667). Evidentment es refereix a la creu física que existí al lloc d'aquest nom.

Si bé la relació no és pas exhaustiva, no deixa de sorprendre el fet que no hi hagi constància de la creu dels Planells, també situada dins el terme de Mataró, cosa que fa sospitar que podria haver estat erigida en època posterior a les darreries del segle XVII o a principis del XVIII. Igualment es podria pensar que pel fet d'estar situada gairebé a la línia de demarcació entre els termes de Mataró i Canyamars (terme municipal de Dosrius), s'hagués pogut interpretar que no era dins el terme de Mataró, ja que, sovint, els límits d'apartió no quedaven massa definits. Però sembla més verosímil la hipòtesi que el senyal físic hagués estat erigit en una època posterior a les consignades en la relació, com acabem d'apuntar.

Una revisió del fons documental del Centre Catòlic, existent al Museu Arxiu de Santa Maria, no ens ha donat tampoc cap resultat, ja que no hi ha cap referència del tema.

Francesc Riqué (1926), una altra de les persones habituals en la vida de can Bruguera abans de la Guerra Civil, ens donà més precisions sobre el pedró de la Quintana, malgrat que va assegurar de no haver vist mai cap altra creu que l'actual. Val a dir que el seu record fa esment de l'existència d'un apilonament de pedres ran de la Quintana, quan encara hi havia la paret sencera,

que estava situat en un punt que podia haver senyalat realment la cruïlla de camins, tal com s'indica en el plànol que acompanya aquest escrit. És a dir, que la Quintana quedava tancada per la paret de pedra seca, de forma que el camí seguia planer per fora el traçat del mur, en el lloc que fou conegut amb el nom de la Balatera, per a trobar la direcció de Lorita i Llavaneres per la plana dels Brucs. També, com ja s'ha dit, un segon brancal de camí baixava a Canyamars, un tercer era el que pujava de Mataró i el quart anava a can Bruguera, des d'on continuava fins a la creu d'en Serra. Cal observar que en Francesc Riqué ens aportà dues dades importants. La primera, que el munt de pedres no era pas fortuït, sinó fet a propòsit de senyal, coincidint amb els comentaris d'altres informadors en el detall concret de presentar un forat adient per a fixar-hi un objecte proveït de tija. La segona, seria la precisió de la situació del pedró, que estaria emplaçat en un lloc més reculats que l'actual. En aquest cas, la creu dels Planells hauria estat enclavada en territori de Canyamars i no pas de Mataró, un argument que podria explicar la manca de documentació de la creu en els arxius mataronins. Fins i tot cal pensar que en el cas que el piló hagués estat situat sobre la línia de demarcació dels termes, tal vegada hauria pogut tenir funció de molló. En tot cas, la creu dels Planells no consta en els arxius consultats fins ara sobre toponímia mataronina.

El que s'ha exposat fins aquí ens permet de treure més conclusions:

1a) Sembla que hi ha evidència d'haver existit una creu de ferro antiga al lloc conegut com la creu dels Planells, de la qual l'actual és la reposició.

2a) No hi ha certesa absoluta que aquesta creu antiga hagués estat erigida en el terme de Mataró, ja que podria haver estat dins dels límits de Canyamars.

3a) No coneixem cap mena de documentació sobre la creu. Sembla, però, que en el cas d'haver estat situada en el terme de Mataró, la seva erecció seria posterior al 1667 i anterior al 1930. En aquest cas la quadra de can Bruguera seria molt anterior a la creu.

4a) Tampoc no coneixem el motiu de la seva erecció, però podem plantejar diverses hipòtesis:

a) Senyal de cruïlla de camins.

Existeixen altres cruïlles a la serralada mataronina que, si bé porten el mateix topònim de creu (creu d'en Serra, creu de Manyans, creu

de Lorita, creu de Rupit, etc), no tenen cap senyal físic, amb excepció de la de Rupit, refeta fa pocs anys amb tub de ferro en substitució d'una altra més antiga, segons es diu. Les del Far i del Pedró (al Corredor) són creus físiques amb funció de demarcació de sagrera i no pas per a cristianitzar una cruïlla. Per tant, la possibilitat que la creu física es pogués referir a l'encreuament de camins esmentat més amunt, presenta objeccions.

b) Creu votiva.

Existeixen casos de creus votives erigides en temps de pesta. Però, fins i tot en les èpoques de més incidència de la malaltia, sembla que els seus efectes no traspasaren el nucli urbà de Mataró, ja que foren emprats com a preventoris can Portell i altres cases de la part baixa de Valldeix. Pel que fa a can Bruguera, la seva situació quedava molt allunyada del radi d'acció del flagell. Per altra banda, una motivació com aquesta sembla que hauria tingut prou impacte per a perpetuar-se en la memòria col·lectiva, dins el cúmul de tradicions orals referides al lloc, cosa que no ha estat pas així.

c) Delimitació de sagrera.

Són creus de pedró similars a les de Canyamars, el Far i el Corredor, aixecades per a delimitar una sagrera, o zona d'influència d'una església o ermita. Tampoc sembla ser aquest el cas de la creu dels Planells, ja que hauria d'haver existit alguna capella propera a can Bruguera o a la pròpia Quintana, de la qual no ens ha arribat cap record⁶ ni consta en cap mena de documentació. No obstant això, té un cert interès consignar que la distància des del lloc on havia estat situat el pedró de la creu original fins al punt on podria haver estat ubicada la hipotètica capella de la Quintana, és d'aproximadament trenta passes, fet que recolza la possibilitat d'interpretar la creu dels Planells com a límit de sagrera.

d) Comunidor.

Es coneixen poques referències de creus erigides a tall de comunidor. A aquest efecte, cal consignar que Rovira i Virgili recull el fet que, fins a l'any 1850, al menhir de Sant Hilari Sacalm, conegut com la Pedra Llarga, se li havia fixat una creu de ferro amb la finalitat de conjurar les calamarsades. D'acord amb això, es podria especular si la creu dels Planells hauria pogut tenir aquesta mateixa funció. En aquest cas, dos aspectes podrien recolzar aquesta hipòtesi. En primer lloc, la por als llamps, tenint en compte la relativa proximitat i la similitud de disposició geogràfica entre el paratge dels Planells i el Far, lloc molt castigat per la caiguda de descàrregues

elèctriques. El segon punt seria que l'erecció d'una creu no requeria necessàriament el vist-i-plau del bisbat, ja que era una acció feta per voluntat popular i, en molts casos, no del tot ortodoxa, i que la simple benedicció del rector era condició suficient per a garantir els resultats que es pretenien obtenir. També és interessant de contemplar la possibilitat que, en el cas d'haver-se tractat originalment d'una creu amb penell, hagués pogut implicar una combinació d'elements, mitjançant el sincretisme donat per la pròpia creu i la utilització de la banderola com a element espantabruixes, com Jaume Lladó ha suggerit en un interessant estudi sobre aspectes de l'arquitectura rural⁷. En aquest cas es palesaria una evident intenció de trencar la malastrugança.

Després de tot això, ens semblà que la qüestió referent a la situació del pedró de la creu podia ser un argument determinant per centrar la recerca de més documentació sobre el paratge dels Planells. A aquest objecte, una consulta a l'Arxiu Municipal de Mataró ens posà davant d'un nou dilema, ja que en una relació de les cases de Valldeix de l'any 1716⁸, hi consten les pairalies del veïnat (Soler, Daviu, Marquès, Ametller, Morot, Lladó, Portell, Català, etc), però no es fa cap menció a can Bruguera, que tampoc no apareix en una relació posterior de 1757⁹. Una possible explicació seria que can Bruguera, pel fet d'estar situada sobre la línia de demarcació de termes, tal vegada s'hagués pogut considerar com pertanyent a Canyamars, al terme municipal de Dosrius i no pas al de Mataró, com ho és de fet, per estar gran part de les seves propietats en territori de Valldeix i, per tant, dins d'aquesta jurisdicció. La pròpia situació geogràfica pot recolzar aquesta suposició, ja que entre les darreres cases del nucli més dens del veïnat de Valldeix (can Collet, can Cabot de la Brolla i can Daviu) fins a can Bruguera, hi ha un espai relativament gran, en fort pendent, on no es troba cap altra pairalia. Així mateix, pel fet de no ser visible can Bruguera des de Mataró, i tampoc des de la part baixa de Valldeix, podria haver estat una altra raó –en aquest cas més psicològica que real– per considerar-la més de Canyamars que no pas de Mataró. Però si d'això es pot inferir que l'esmentada casa hauria pogut pertànyer al terme de Dosrius-Canyamars pel que fa a efectes administratius –cas que no és pas el de la seva situació actual–, una vegada més ens topem amb el mateix problema de la creu. En un altre document sobre els límits de Mataró, datat l'any 1851¹⁰, en el qual figura de forma detallada el traçat del terme, entre molló i molló, es descriu gràficament la situació de la creu dels Planells, que queda situada plenament

dins el terme de Mataró. Queda molt clar que, d'haver-s'hi construït un pedró, físicament hauria d'haver estat al terme de Mataró, i no pas al de Dosrius-Canyamars. No obstant això, hi ha la possibilitat que en alguna època pogués haver estat considerat com de Canyamars, per error cartogràfic o per possibles modificacions de les apartions, aspecte que possiblement es podria confirmar a l'arxiu de Dosrius, en la hipòtesi que conservi documentació referida al cas.¹¹

Si bé als «Apeos» de terres i cases de l'any 1819 hi consta can Bruguera, amb la descripció dels límits de les terres de l'heretat, en cap cas no es fa menció de la creu dels Planells. Sota l'epígraf «Juan Bruguera dels Planells» es descriu la situació de la peça de terra anomenada «la Ginebrera y Plana de Bruguera», especificant que confronta a tramuntana amb el propi Joan Bruguera i amb el terme de Canyamars; al migdia amb els terrenys de Vigas, a llevant amb en Jaume Riera i a ponent amb Vicenç Cisternas (sic). Igualment es parla d'altres propietats en terme de Mataró, com la peça situada a la partida de la Pujada i feixes de la casa Joan Bruguera dels Planells i la peça anomenada la Pedra de Llop i Bosc de Fornés, que llinda a tramuntana amb Salvador Alcina, a migdia amb Gaietà Frexas, a llevant amb C. Canto i a ponent amb Francisco Morera.¹²

Pel que fa a la forma de la primitiva creu dels Planells, ja hem dit que sembla que el meu avi féu el disseny de la nova creu basant-se en el record que hauria pogut tenir de l'antiga, que tenia una mena de volutes com l'actual. No obstant això, cal suposar-la, com també hem apuntat, patada o geminada, de manera que les volutes quedarien tan sols insinuades. Val a dir que aquesta informació fou recolzada pel testimoni d'en Joan Pelegrí (1933), de Canyamars, que recorda haver vist la creu primitiva, encara que pensa que era de dimensions més reduïdes que l'actual. Gairebé es podria assegurar que fou l'any 1936 quan va desaparèixer, robada o tal vegada llençada en algun barranc, potser al fondo de can Bruguera. En aquest cas –i posats a especular– tanmateix algú l'hauria pogut trobar i conservar-la, cedint-la després de la guerra al museu dels Científics. Tenint en compte que el ferro podia treure's fàcilment del forat on estava encaixat, és força verosímil el confusionisme d'assegurar si la creu hi era o no en un determinat moment. És evident que la no coincidència en el testimoni de dos informants pràcticament coetanis, sembla confirmar aquesta assumpció.

Una consulta a Josep Sans i Parera, que va ser president de l'Agrupació Científico-

Excursionista durant molts anys, no donà més llum sobre el tema de la creu al museu de l'agrupació. Val a dir que no recorda haver vist mai la creu en qüestió, i que veu molt estrany que en Jaume Lladó tampoc no en tingui record, precisament pel fet de ser la persona que més informació podia aportar sobre aquest tema. Les peces del museu eren de procedències molt diverses, però amb el canvi de local social, corrent la dècada dels cinquanta, els objectes tornaren a ser propietat de qui els havia cedit, i, no havent-hi inventari, se'n perderen les pistes.

Després d'unes infructuoses consultes a la secció fotogràfica del Centre Excursionista de Catalunya, al carrer del Paradís, de Barcelona, i de constatar que tampoc Artur Osona dóna cap notícia sobre can Bruguera en les seves excursions pel Corredor i les serres de llevant, calgué fer un darrer buidat dels «Apeos» de l'Arxiu Municipal de Mataró. Entre els documents figura un escrit d'Ignasi Caballol, de data 14 de març de 1870¹³, que transcrivim com a apèndix, que fa referència a un litigi entre Jaume Amat i Bruguera i l'Ajuntament de Mataró per causa del tancament de la Quintana. La qüestió era que, per fer el tancament, s'havia de desviar un tram del camí de Lorita i fer-lo passar ran de la paret, per la banda nord, és a dir, en territori de Canyamars i no pas de Mataró. Jaume Amat féu la tanca sense demanar permís a l'Ajuntament de Mataró, per la qual cosa li fou impugnada l'obra. Si bé Caballol minimitza el problema, ja que era possible transitar perfectament per la banda de dalt, pel camí de la Balatera, les autoritats mataronines mantingueren la protesta per no perdre la jurisdicció sobre el camí. Del document cal destacar dos aspectes. En primer lloc, que no fa cap menció de la creu dels Planells, cosa que semblaria molt adient, per no dir de necessitat, ja que fa referència precisament al tancat de la Quintana; només indica que es tracta del «punto conocido por las feixas de Casa Bruguera del Planell». En segon lloc, cal preguntar-nos per què Jaume Amat construï el tancat precisament sobre un camí existent. Quin hauria pogut ser el motiu que el va portar al litigi amb l'Ajuntament? Tenia alguna raó especial per fer la tanca en aquell lloc precís i no en un altre? L'actitud de Jaume Amat, de forma implícita, sembla recolzar la hipòtesi de la sagrera i de la capella, i fins i tot dóna peu a pensar que fou ell mateix qui aixecà la creu a fi d'assenyalar físicament el lloc i reivindicar –de forma potser heterodoxa– uns drets de possessió. El fet que Caballol no esmenti la creu i que sigui relacionada en l'acció dels carlins, fa pensar que l'hagués pogut aixecar el propi Jaume Amat entre el 1870,

l'any del litigi, i el 1879, data del seu traspàs. És a dir, que ens situem en el període que inclou l'atac d'en Savalls a Mataró (1873), raó que hauria pogut originar la creença que la creu havia estat erigida per un motiu relacionat amb els carlins. Això explicaria també el fet de no existir documentació antiga de la creu. I només cal afegir a aquesta història que, de ben segur, Jaume Amat hauria tingut notícia de l'existència d'una antiga capella a can Bruguera, perduda en el temps, tal vegada amb fossar particular, i que l'hauria volgut recordar amb l'aixecament d'una creu com a

senyal de sagrera. El tancament del recinte de la Quintana, a part la seva funció utilitària de preservació de conreus, tindria ara més significació. I encara podríem aventurar una nova hipòtesi. La creu aixecada per en Jaume Amat podia haver estat la successora d'una altra més antiga, tal com fou la que el meu avi, Pere Puig, erigí al 1956. Llavors, quina era la creu que havia estat al museu dels Científics?

Enric Puig i Giralt

NOTES.

1.- ENRIC PUIG I GIRALT, *Guerres Carlines a Mataró: Les fortificacions vuitcentistes*. Grup d'Història del Casal (Mataró 1997).

2.- Un estudi fet per l'arqueòloga i radiestesista anglesa Beth Davie sembla indicar que podia haver existit una antiga capella en aquest lloc. Procedirien les pedres de la Quintana d'aquest hipotètic edifici? L'acurat acabament d'algunes filades de pedres no deixa de ser sospitos.

3.- El tema que es tracta sembla imposar un comentari pel que fa a l'orientació ideològica –i política– de l'Agrupació Coral La Walkyria. Valgui consignar que aquesta entitat nasqué alguns anys abans de la Guerra Civil, sota els auspicis dels cors d'en Clavé. Era una agrupació cultural de clars tints catalanistes, amb tendència republicana (federalista?) i, fins i tot, propera a postures anticlericals. En els anys de la postguerra calgué canviar la seva orientació, i de grup coral passà a ser una agrupació excursionista i aglutinà gent de diferents ideologies (des de republicants a carlistes) conservant però un caire moderat de reivindicació catalanista com a factor comú, malgrat no poder-ho exterioritzar amb actituds polítiques, assimilable al catalanisme romàntic dins la línia de Mn. Pere Ribot, el rector de Riells, amb qui l'agrupació va tenir freqüents contactes en aquells anys. Corrent la dècada dels cinquanta es produïren friccions entre els seus membres, fins que l'any 1957 va esclatar una escissió, no exempta de tints ideològics, de la qual sortí una Walkyria d'«esquerres» i una altra de «centre-dreta», més permeable amb els nous aires que es respiraven en el país.

4.- Exemples de penells amb remat en forma de creu es poden veure a can Gruart, de Cassà de la Selva i a can Prat de la Plana, a Moià. Vegeu JOAQUIM DE CAMPS I ARBOIX i FRANCESC CATALÀ I ROCA, *Les cases pairals catalanes*. Editorial Destino (1965). També al mas Gironès, de Cartellà. Vegeu JOAQUIM DE CAMPS I ARBOIX, *La masia catalana*. Editorial Aedos (1959).

5.- CARMÉ ESPRIU I FERNÁNDEZ, «De la Creu d'en Fogueres, al Torrent, a la Creu del Camí Fondo», *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, núm. 60 (Mataró, gener 1998).

6.- Aquesta hipòtesi fou suggerida fa uns anys per qui escriu, en un estudi no publicat, sense que s'hagin pogut trobar evidències ni a favor, ni en contra. Valgui tan sols per fer una revisió d'alguns aspectes que ens han arribat per tradició i que no deixen de sorprendre, com són la proximitat de la desapareguda –i avui dia absolutament desconeguda– font del Capellanet, topònim que no sembla pas gratuït, la troballa d'una Mare de Déu barroca, amb l'aspecte de procedir d'una església, el fet que en una extensa àrea geogràfica, a l'alt Valldeix, no hi ha cap capella, les prospeccions de l'arqueòloga anglesa Beth Davie, la pròpia paret de carreus escairats, i finalment la pròpia creu dels Planells com a element rellevant en favor d'aquesta suposició, malgrat que es podria parlar d'una reciprocitat que es converteix en cercle viciós. Les objeccions, però, hi són també presents en aquesta aproximació, ja que en els arxius del bisbat no hi ha pas constància de cap document de consagració d'una capella en aquest lloc, a part de l'oratori interior de la casa que consigna Josep M. Gavín en el seu exhaustiu inventari. Així, en el cas d'haver existit realment alguna capella propera a can Bruguera, s'hauria d'haver tractat d'una construcció suficientment reculada en el temps com per no haver-ne quedat el menor rastre, mentre que, per altra banda, la imatge barroca de la Mare de Déu ens la situaria en una època molt més recent, cosa realment contradictòria. Així mateix, l'esvaït record que fins fa uns anys hi havia a can Bruguera sobre la qüestió, hauria estat originat en les experiències viscudes per alguns avantpassats, que haurien estat transmeses de generació en generació en un lapse de temps raonable i suficient per a garantir la conservació de la memòria atàvica.

7.- JAUME LLADÓ I FONT, «L'arquitectura rural i l'exorcització de sortilegis», a *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria* núm. 35 (Mataró, juliol 1989).

8.- Arxiu Municipal de Mataró (=AMM), «Catastro o Inventari de les Cases del Terme y Persones de la Ciutat de Mataró, Bisbat de Barcelona». Any 1716. AH 188-44.

9.- AMM, «Catastro o Inventari de les Cases del Terme y Persones de la Ciutat de Mataró, Bisbat de Barcelona». Any 1757. AH 056-00 / AH 058-00.

10.- AMM, «Hojas del plano del término jurisdiccional de la ciudad de Mataró». Any 1851. En el plànol figura la planta de can Bruguera, on es veu un afegit lateral que forma angle recte amb el cos principal de la casa, sobre el qual més tard es construiria la torre. Possiblement són les dependències i safarejos que existien abans de 1960. Plànol signat per Joan Soler i Mates, el 6 de juny de 1851. La part que correspon a can Bruguera és la secció B.

11.- L'Arxiu Municipal de Dosrius és avui en fase de reorganització, per la qual cosa no ha estat possible de consultar-lo. Un plànol del segle XIX, amb la delimitació dels termes de Mataró i de Dosrius, actualment en procés de restauració, podria donar llum sobre aquest tema.

12.- AMM, «Apeo de las Tierras». Any 1819, p. 432. AH 109-110. També «Apeo de las Casas». Any 1819. AH 106-108. Hi consta la mateixa informació sota l'epígraf «Casa de Juan Balde Juli y Bruguera dels Planells». Les mateixes dades es tornen a repetir encara en l'«Apeo» de 1830. AH 111-112.

13.- AMM, «Seguros urbans» i documentació diversa de diferents èpoques. AH 192-10. Informe d'Ignasi Caballol sobre la construcció d'un mur a can Bruguera (1870).

Agraïm la col·laboració de les persones que tot seguit es relacionen, per haver fet possible la realització d'aquest estudi:

Jaume Adan, Lluís Adan, Neus Alsina, Ramon Amat, Vicenç Arís, Josep Maria Clariana, Beth Davie, Carme Espriu, Francesc Gurri, Pere Gurri, Joaquim Illa, Jaume Lladó, Joan Pelegrí, Norbert Puig, Cosme Pujadas, Francesc Riqué, Miquel Rovira, Josep Sans i Rafael Soler.

Així com a les següents entitats:

Agrupació Científico-Excursionista de Mataró, Arxiu Bastardas, Arxiu Gavín, Arxiu Municipal de Mataró, Biblioteca Balmesiana, Centre Excursionista de Catalunya, Hemeroteca de Ca l'Ardiaca, Museu Arxiu de Santa Maria i Unió Excursionista de Catalunya.

INFORME D'IGNASI CABALLOL SOBRE EL TANCAMENT DE LA QUINTANA DE CAN BRUGUERA (1870)

«En atención a la comisión que V.S. se sirvió conferirme para informar relativamente a la variación del camino de la Sierra en el punto conocido por las feixas de casa Bruguera del Planell, por construcción de una pared de cerca construida por D. Jaime Amat y Bruguera, debo manifestar:

1º Que dicho Amat y Bruguera si bien podia cercar sus tierras con paredes, estando estas en la proximidad de un camino rural, debia solicitar el permiso a la autoridad competente.

2º Que en la construcción de aquellos ha cortado un camino rural que de tiempo inmemorial existía, si bien ha habido otro en su lugar por la parte del norte de las citadas paredes haciendo dar un rodeo a los transeuntes.

3º Que el mentado camino antes radicaba dentro del término de esta ciudad y por hallarse la propiedad de Amat y Bruguera en el confín del término; en la actualidad se halla el citado camino en el término de Dosrius y Cañamas.

De todo lo cual se deduce que Amat y Bruguera ha variado un camino rural que si bien pasa por dentro de su propiedad misma, hace dar un rodeo a los

transeuntes y como no se halla autorizado para su variación puede el Ayuntamiento hacérselo abrir de nuevo por el mismo punto que antes pasaba, derribando un lienzo de pared del ancho del camino sin que por esto tenga que derribar las otras paredes construidas.

Por otra parte como este camino es únicamente de los denominados de herradura y la cuestión queda reducida a dar un pequeño rodeo por su misma propiedad, puesto que tambien para algun propietario le venia con carruage y se lo ha facilitado por otro punto de la misma (propiedad) y por ser este camino de los pocos concurridos no puede afectar tanto al publico como a primera vista aparece. Sin embargo por quedar situado en otro término y haber procedido a su variación sin estar completamente autorizado soy de opinión que se ha de devolver el camino en el ser y estado que antes tenia.

Sin embargo de lo dicho V.S. resolverá lo que crea conveniente.

Mataró 14 Marzo 1870

Ignacio Caballol»